Diskuse

Historie ve službách příběhu

Nad knihou Igora Lukeše „Československo nad propastí“

Petr Mareš

LUKEŠ, Igor: *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Z angličtiny přeložili Jan Jiráček a Ladislav Köppl. Praha, Prostor 2014, 383 strany, ISBN 978-80-7260-292-6.

České vydání Lukešovy knihy o působení amerických diplomatů a špiónů v Praze v prvních letech po druhé světové válce představuje mimořádný nakladatelský počin.¹ Pionýrská práce Waltera Ullmanna na obdobné téma z roku 1978² se nikdy českého překladu nedočkala, a tak jde od roku 1990 teprve o druhou publikaci v češtině, jež se pokouší na základě autorova vlastního výzkumu popsat a analyzovat americkou politiku vůči Československu v periodě mezi Mnichovem a Únorem,

1 Původní americké vydání je o dva roky starší: LUKES, Igor: *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. New York – Oxford, Oxford University Press 2012.

2 ULLMANN, Walter: *The United States in Prague, 1945–1948*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs 1948.

s výrazným akcentem na období poválečné.³ Mimořádnost Lukešovy práce však netkví pouze v nedostatečné českojazyčné konkurenci. Autorovi se podařilo vytvořit velice atraktivní, stylově a myšlenkově sevřený text. Nabízí čtenáři obraz zkoumané problematiky, který je svou kompozicí do značné míry unikátní i v kontextu zahraniční literatury. Jde o pestré plátno zachycující institucionální zmatky a omyly, osobní nadšení i zklamání, občasná vítězství a časté porážky, jímž Lukeš ilustruje počátek dlouhého a často bolestného přerodu americké diplomacie z elitního klubu bývalých spolužáků, se zájmem sledujících dění ve světě z bezpečného odstupu diktovaného politikou izolacionismu, na masovou organizaci pověřenou prosazováním zájmů globální supervelmoci.

Kniha je výsledkem rozsáhlého výzkumu ve všech nejdůležitějších relevantních amerických i českých archivech. Ty jsou samozřejmě pro práci tohoto druhu obligatorní. Lukešovou mimořádnou zásluhou jsou početná interview s účastníky zkoumaných dějů a kolekce nepublikovaných rukopisů, které mu pamětníci poskytli. Jde o velmi bohatý materiál, který by bez jeho úsilí byl nepochybně ztracen. Lukeš z něj čerpá velmi vydatně, což mu umožňuje obohacovat svůj text o mnohé detaily a osobní reflexe a dodat tak jednu ze zmíněných neobvyklých dimenzí obrazu, který bývá standardně konstruován pouze z poněkud strohých oficiálních dokumentů. Igor Lukeš zabydlel svou knihu živými lidmi a to jí dodává na půvabu.

Nejsilnější stránkou Lukešova textu jsou podle mého názoru poněkud paradoxně pasáže věnované aktivitám československých bezpečnostních složek zaměřeným proti představitelům Spojených států v Praze. Lukeš se problematice tajných služeb věnuje dlouhodobě⁴ a prostudoval v této souvislosti úctyhodný objem materiálů jak v Archivu Ministerstva vnitra ČR (uložených nyní v Archivu bezpečnostních složek), tak v Archivu Ústředního výboru KSČ (v pražském Národním archivu). Rozsah operací proti americké ambasádě a osobám s ní spojeným, který se mu podařilo přesvědčivě zdokumentovat, byl ohromující. Vypovídá mnoho o zaměření československých tajných služeb ještě dávno před komunistickým převratem a je

3 Druhou knihou na podobné téma vydanou česky je práce francouzské autorky Justine Faure *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006).

4 Viz jeho publikace na toto téma: Walter W. Birge in Prague, 1945–1948. In: *Journal for Intelligence and Security Studies*, roč. 6, č. 2 (2012), s. 49–62; KÁMEN: Studenoválečnická akce s americkým rozměrem. In: *Historie a vojenství*, roč. 60, č. 3 (2011), s. 40–46; The Rozvedka Dossier on a Defector 'Who Knew Too Much'. In: *Journal for Intelligence and Security Studies*, roč. 3, č. 2 (2009), s. 127–134 (spoluautor Siegfried Beer); Selhání tajných služeb: Československo 1945–1948. In: *Securitas Imperii*, roč. 15, č. 1 (2009), s. 12–41; The Czechoslovak Special Services and their American Adversary During the Cold War. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 9, č. 1 (zima 2007), s. 3–28; Ein nachrichtendienstliches Versagen: Die Amerikaner und die kommunistische Machtergreifung in der Tschechoslowakei 1948. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 55, č. 2 (2007), s. 201–236; The GPU and GRU in Pre-World War II Czechoslovakia. In: *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, roč. 8, č. 1 (1995), s. 91–104; The Czechoslovak Intelligence Service and Western Reactions to the Communist Coup d'État of February 1948. In: *Intelligence and National Security*, roč. 8, č. 4 (1993), s. 73–85.

dalším důkazem, že již v této době byly zcela podřízeny kontrole komunistické strany. Zároveň je jasným dokladem o skutečné orientaci samotné komunistické strany, o tom, koho považovala za svého nepřítele a jaký byl postoj komunistů k poválečné spolupráci vítězných mocností. Zároveň samozřejmě Lukešova zjištění vrhají nové světlo na aktivity amerických tajných služeb. Především pro kapitoly osmou (Nadějné vyhlídky, ztracené iluze) a jedenáctou (Schönbornský palác v obklíčení) platí slova amerického historika Timothyho Snydera z přebalu českého vydání, totiž že ukazují, „co všechno se museli Američané naučit, aby se mohli stát velmocí“.

Jak již bylo řečeno, *Československo nad propastí* je čtenářsky velice atraktivní kniha. Za čtivost však čtenář občas platí tím, že jsou mu poskytovány pouze informace očištěné od detailů, které by mohly komplikovat běh vyprávění. Proces jejich destilace do tvaru zapadajícího bez problémů do vyprávěného příběhu má několik podob, někdy překvapivě přímočarých, jindy poměrně sofistikovaných. Recenzent, který na ně chce poukázat, se v každém případě dostává do nepříjemné pozice nudného štourala. Nikdy nedostane prostor k tomu, aby upozornil na všechny, a vybrané příklady budou vždy ve srovnání se samotným příběhem působit jako nepodstatné detaily. Pominout je však není možné.

O stažení americké armády z Československa

Lukeš je velmi tajnůstkářský, pokud jde o zdroje informací. V zásadě nepoužívá uvozovacích vět typu „XY tehdy a tehdy na tom a tom místě řekl, že“. Vzhledem k tomu, že rozsáhle využívá rozhovorů s pamětníky a jejich nepublikovaných zápisů, vede tento postup občas k velmi problematickým výsledkům. Tvrdí-li například, že po Hitlerově útoku na SSSR si tehdejší americký velvyslanec v Moskvě Laurence Steinhardt „nikdy nemyslel, že se Sovětský svaz zhroutí“ (s. 106), a že „příklady z historie ho vedly k názoru, že Rusko nacistický útok odrazí“ (s. 104) – tedy řadí-li ho k hrstce politiků a diplomatů, kteří tehdy situaci odhadli správně – pak má čtenář právo vědět, že tak činí pouze na základě vzpomínek jeho tehdy šestnáctileté dcery, zaznamenaných s velkým časovým odstupem. Nalézt souvislost mezi pramenem, na který autor odkazuje, a informací, kterou předkládá, je někdy nad čtenářovy síly. Jak například pomohla zpráva analytického oddělení Úřadu strategických studií (*Office of Strategic Services* – OSS) z července 1945 Lukešovi ke zjištění, že Steinhardtovým protikandidátem na post velvyslance v Praze byl George F. Kennan (s. 111, pozn. 86), zůstane asi navždy tajemstvím. Vysvětlení by jistě neškodilo ani v případě, kdy autor charakterizuje atmosféru na americké ambasádě v Moskvě na přelomu třicátých a čtyřicátých let na základě článku v exilovém časopise *Čechoslovák* z roku 1945 (s. 102) – i když zde by bylo vzhledem k charakteru pramene lepší, kdyby se soudům na toto téma úplně vyhnul.

Tvrzení opírající se o neadekvátní prameny nejsou jediným problémem Lukešova textu. Doprovázejí je faktografické nepřesnosti, drobná opomenutí i cílené interpretační posuny. Ty se často řetězí v problematické celky. Ilustrativním příkladem

je Lukešova verze příběhu o odchodu amerických vojáků z Československa. Rozděлил jej do dvou dějství. V tom prvním přidelil hlavní roli Alfredu W. Klieforthovi, který od května do července 1945 vedl velvyslanectví USA v Praze jako *chargé d'affaires ad interim*, a otevírá jej na konci června, poté co se z Moskvy vrátila československá vládní delegace. Jeden z jejích členů, státní tajemník ministerstva zahraničí Vladimír Clementis se podle Lukeše obrátil „– za zády prezidenta Beneše – na americké velvyslanectví s výzvou, aby se armáda Spojených států stáhla z Československa“. Žádost představovala „klasickou ukázkou asymetrického přístupu komunistů k mezinárodním vztahům a Klieforth to nebyl ochoten tolerovat“. Poslal proto do Washingtonu telegram, ve kterém rozebral dopady jednostranného stažení amerických jednotek. Jeho depeše „slavila úspěch“. Během několika hodin byla v Praze reakce ministerstva války (*Ministry of War*), které sdělovalo, že američtí vojáci v Československu zůstanou. „Klieforth bez váhání využil celou záležitost ve prospěch amerických zájmů,“ sděluje čtenáři Lukeš a přechází k představení textu „odpovědi Clementisovi“, která dala jasně najevo, že „Američané nemají v úmyslu vydat Československo napospas Stalinovi“. Na tomto místě autor první dějství tohoto příběhu uzavírá, a to s povzdechem: „Klieforth naneštěstí pracoval v Schönbornském paláci jen necelých šest měsíců.“ (s. 89–93)

Základní dokumenty vztahující se k odchodu amerických jednotek z území Československé republiky, včetně velké většiny těch, na které se Lukeš odvolává, jsou už téměř půl století snadno dostupné ve standardní edici *Foreign Relations of the United States*. Jednoduchým čtením těchto dokumentů však dospějeme k poněkud odlišné verzi tohoto příběhu, než jakou nám předkládá Lukeš. V prvé řadě je z nich zřejmé, že Spojené státy v této věci pouze nereagovaly na kroky československé strany. Státní department (*Department of State* – ministerstvo zahraničí) si již bezprostředně po skončení války v Evropě uvědomoval politický význam setrvání amerických vojáků a zachování linie, na kterou na konci války došli.⁵ Dobu, po kterou považoval za nutné tento stav udržet, vždy spojoval s přítomností sovětských jednotek. V podkladech pro americkou delegaci na jednání Velké trojky v Postupimi se na toto téma říká: „Stažení amerických a ruských armád by mělo proběhnout co nejdříve, aby se tak umožnilo československému lidu znovu si zorganizovat svůj stát. Stažení obou armád by mělo být současné a úplné. Současné stažení je nutné, aby se zabránilo tomu, že se Československo dostane pod zjevnou kontrolu jedné ze spojeneckých mocností.“⁶

Také na československé straně začíná diskuse o odsunu amerických jednotek dříve než po návratu vládní delegace z červnové návštěvy v Moskvě.⁷ Sověti

5 *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945* (dále jen *FRUS*, s příslušným vrocením), sv. IV: *Europe*. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office 1968, s. 453 – memorandum náměstka státního tajemníka Josepha C. Grewa pro prezidenta Harryho S. Trumana, Washington, 14.5.1945.

6 *Tamtéž*, s. 46 – memorandum připravené ve státním departmentu ve Washingtonu 23.6.1945.

7 Ke chronologicky zmatečnému podání přispívají tiskové (?) chyby v poznámkovém aparátu českého vydání Lukešovy knihy (s. 325, pozn. 42).

vykonávali v této věci nátlak prostřednictvím velvyslance Valeriana Zorina už v květnu, československá vláda se jí zabývala na svých zasedáních 7. a 19. června. Už na prvním z nich se usnesla požadovat diplomatickou nótou odchod Američanů. Na druhém pak Clementis vládu informoval, že prezident Edvard Beneš považuje za správné usilovat o souběžné stažení jak amerických, tak sovětských vojsk. K tomuto sdělení proběhla diskuse, na jejímž základě pak byla nóta vládě Spojených států formulována.⁸ Klieforthovi byla předána 21. června, tedy několik dní předtím než československá delegace odjela do Moskvy, a jakkoli se její obsah jen těžko mohl vykládat jinak, neobsahovala explicitní požadavek úplného stažení *U. S. Army* z území Československa a poměrně obsáhle popisovala potíže, které republika přinášel pobyt obou armád – americké i sovětské – na jejím území.⁹ Na tuto nótou pak reagovali ve všech svých krocích Američané. Po návratu z Moskvy Clementis nótou z 3. července navázal na předcházející nótou, informoval o rozhodnutí sovětských orgánů stáhnout „většinu sovětských sil“ a formuloval požadavek, aby Spojené státy „předaly území doposud obsazené americkými silami zcela do rukou [orgánů Československé republiky]“.¹⁰ Tuto nótou Washington v následujících krocích ignoroval.

Reakce prozatímního vedoucího americké mise Alfreda Kliefortha na vzniklou situaci skutečně odpovídala vysokým kvalitám tohoto zkušeného diplomata, který si za krátký čas svého působení v Praze dokázal získat mimořádně dobré kontakty jak uvnitř diplomatické komunity, tak mezi špičkovými československými politiky. Díky nim také mohl včas informovat Washington o Benešově postoji k vládní iniciativě ve věci odchodu amerických jednotek.¹¹ Jeho komentář k československým nótám z 21. června a 3. července, který Lukeš cituje jako klíčový pro výsledek této fáze jednání, byl skutečně velmi ostrý a nabídl Washingtonu silné argumenty pro odmítnutí československé žádosti.¹² Při vši úctě k agilnímu *chargé d'affaires* však není možné souhlasit s Lukešovým tvrzením, že to byla právě jeho analýza, co vedlo Washington k rozhodnutí americké jednotky na československém území ponechat. Klieforthův telegram se totiž minul s telegramem, jímž státní department reagoval

8 Viz VORÁČEK, Emil: Pobyt sovětských vojsk na území Československa v roce 1945. In: *Euserver* [online]. 2014-05-14 [cit. 2015-10-14]. Dostupné z: <http://www.euserver.parlamentnilisty.cz/Articles/1565-historik-vyvraci-manipulace-kolem-pobytu-sovetske-armady-po-osvobozeni-ceskoslovenska-zminuje-zasadni-fakta-o-kterych-skoro-nikdo-nevi.aspx>.

9 *FRUS*, 1945, sv. IV, s. 460–462 – dopis náměstka ministra zahraničí Jaroslava Stránského americkému *chargé d'affaires* Alfredu W. Klieforthovi, Praha, 21.6.1945.

10 *Tamtéž*, s. 468 n. – telegram Alfreda W. Kliefortha státnímu tajemníkovi Jamesi F. Byrnesovi, Praha, 4.7.1945.

11 *Tamtéž*, s. 464 – telegram Alfreda W. Kliefortha pro Jamese F. Byrnese, Praha, 24.6.1945. V depeši Klieforth informoval o Benešově rozhovoru s britským velvyslancem Philipem Nicholsem, jehož prostřednictvím prezident poslal Američanům vzkaz, aby využili žádosti československé vlády a vyzvali Sověty k simultánnímu stažení vojsk.

12 *Tamtéž*, s. 473 n. – telegram Alfreda W. Kliefortha pro Jamese F. Byrnese, Praha, 6.7.1945. Stojí za to připomenout půvabný argument, kterým Klieforth svou depeši zakončil: „Madam Benešová mi řekla, že současné zdravotní problémy jejího manžela by mohly být vyléčeny v ten okamžik, kdy budu schopen dát jejímu manželovi tu ‘správnou’ odpověď.“ (s. 474)

na československé nóty a zasílal text odpovědi, kterou mělo velvyslanectví předat československému ministerstvu zahraničí.¹³ Státní department měl svou pozici vůči československé žádosti připravenou dříve, než mohli jeho experti ocenit pádnost argumentů svého kolegy z Prahy. Odpověď byla skutečně formulována „chytře a zároveň též jasně“, jak píše Lukeš (s. 90), ale jejím autorem nebyl Klieforth. Ten ji pouze v souladu s instrukcí 9. července 1945 předal v Černínském paláci.¹⁴

Lukeš má jistě pravdu, když odpověď hodnotí jako důkaz, „že Američané nemají v úmyslu vydat Československo napospas Stalinovi“ (s. 91). Proč však považuje za nutné připsat tak velkou zásluhu na její podobě Klieforthovi? Vysvětlení je jednoduché. Jak již bylo řečeno, končí Lukeš v tomto momentu první dějství svého příběhu o odchodu americké armády z Československa. Končí je, aby na scénu uvedl hlavního hrdinu celé knihy Laurence A. Steinhardta. Epizodní příběh se přelévá do příběhu hlavního a vyzdvížení kvalit a zásluh končícího *chargé d'affaires* slouží ke zdůraznění dramatického kontrastu s nedostatky a prohřešky nastupujícího velvyslance. Dříve než přistoupíme ke kritickému prozkoumání celkového portrétu hlavního hrdiny, dokončeme však kritický sumář vedlejšího příběhu, který byl obsahem minulých odstavců.

Lukeš se k dokončení epizody s odchodem americké armády dostane až po padesátistránkové přestávce, kterou vyplňují kapitoly s charakteristickými názvy „Pozdní příjezd velvyslance Steinhardta“ a „Kronika promarněných šancí“. Podobně jako v první části se ani zde příliš nezabývá detaily a některé dokumenty parafrázuje velmi svérázně,¹⁵ v souvislosti s touto částí Lukešova textu bych však chtěl poukázat na jiný jeho problém. Celá kniha se zabývá „selháním amerických diplomatů a tajných služeb v Praze“,¹⁶ ale zdrojům jejich profesionálních postupů, procesům, které utvářely či ovlivňovaly politiku realizovanou v Praze, se věnuje jen velmi okrajově. Přitom platí, že v případě rozhodování o dalším osudu amerických jednotek v západních a jižních Čechách byl právě jeho washingtonský a vnitropolitický kontext

13 *Tamtéž*, s. 472 n. – telegram Jamese F. Byrnesa pro Alfreda W. Klieforthu, Washington, 6.7.1945. Instrukce byla odeslána v 18:00 washingtonského času, Klieforthův telegram dorazil na Foggy Bottom ve 23:35.

14 *Tamtéž*, s. 472.

15 Z důvodů, pro které je obtížné najít vysvětlení, například v souvislosti s kladnou odpovědí ministerstva války na žádost o prodloužení pobytu amerických jednotek, kterou státní tajemník Byrnes zaslal do Prahy, píše: „Ministr zahraničí Byrnes Steinhardta zmocnil, aby text – označený jako přísně tajný – doslova přečetl prezidentu Benešovi. Steinhardt tak okamžitě učinil...“ (s. 147) V žádném z dokumentů, na které v této souvislosti odkazuje, nic takového nenajdeme. Byrnesův pokyn Steinhardtovi zní: „Můžete podle svého uvážení informovat o obsahu této depeše prezidenta Beneše.“ (*FRUS*, 1945, sv. IV, s. 507 – telegram Jamese F. Byrnesa pro Laurence Steinhardta, Washington, 2.11.1945.) Steinhardt pak odpovídá: „Předal jsem prezidentu Benešovi to podstatné z depeše...“ Komické navíc je, že Steinhardtův telegram začíná omluvou za to, že tlumočil obsah telegramu z Washingtonu až se *zpožděním*, protože došlo k problémům při jeho dešifrování. (*Tamtéž*, telegram Laurence Steinhardta pro Jamese F. Byrnesa.)

16 Není bez zajímavosti, že podtitul anglického vydání je odlišný: *American Diplomats and Spies in Postwar Prague*.

určující. Od chvíle, kdy byla otázka odchodu amerických jednotek nastolena, byla její klíčovou součástí polemika mezi ministerstvy zahraničí a války, tedy mezi diplomaty a vojáky, v níž ti první vesměs usilovali o setrvání jednotek, zatímco ti druzí o jejich stažení. Lukeš sice tuto skutečnost několikrát zmiňuje, nikdy ji ale nezkoumá ani nevysvětluje – nebo přesněji, vysvětluje ji způsobem mimořádně plochým. Na závěr prvního dějství této epizody se podivuje nad tím, že američtí diplomaté „museli generálům v červnu 1945 vysvětlovat politický význam americké vojenské přítomnosti v západních Čechách“, a pobouřeně konstatuje: „Chvillemi se zdálo, že si snad někteří armádní velitelé vůbec nevšimli rostoucího napětí mezi Východem a Západem.“ (s. 93)¹⁷ Soudím, že prospěšné by bylo, kdyby si autor sám povšiml (a čtenáři to připomněl), že v té době ještě trvala válka s Japonskem, její konec se zdál v nedohlednu a američtí generálové považovali za nutné přesunout do Tichomoří každého, kdo nosil uniformu.

Rozhodující duel mezi státním departmentem a Pentagonem v československé záležitosti se nicméně rozhořel až po kapitulaci Japonska, na konci léta. Lukeš správně připomíná hlavní podněty, díky kterým k tomu došlo, ale podstatou celého sporu se znovu vůbec nezabývá. Ten tak působí, jako by postrádal jakoukoli logiku. Vysvětlení přitom není nikterak složité ani převratné. Za neochotou vysokých armádních důstojníků vyhovět požadavkům diplomatů z Foggy Bottom se neskrývala jen tradiční averze amerických vojenských profesionálů vůči vměšování politiků do jejich řemesla a nechuť místních velitelů v západních a jižních Čechách k metodám vyhánění zdejších Němců, kterou Lukeš zmiňuje na jiném místě. Generálové byli pod trvalým tlakem svých washingtonských nadřízených na redukci počtů mobilizovaných vojáků. Zásadní roli hrál od konce války v Tichomoří požadavek rychlé a důsledné demobilizace, vyjádřený heslem „přiveďte chlapce domů“ a prosazovaný americkou veřejností bez ohledu na sociální status, politické sympatie či regionální příslušnost ve Washingtonu. Každé zpomalení tempa demobilizace se stávalo předmětem kritiky jak v médiích, tak na půdě Kongresu.¹⁸ Byla to situace, na kterou musel brát ohled každý americký politik, prezidenta nevyjímaje.

Ministerstvo války bylo samozřejmě prvním terčem kritiky a jeho šéfové, do září 1945 Henry Stimson a poté Robert Patterson, dělali vše pro to, aby před veřejností nenesli za tempo demobilizace výlučnou zodpovědnost. Představa, že ministr bude muset odpovídat na otázku některého z kongresmanů nebo senátorů, proč že mládenci z jeho volebního okrsku nebo státu stále ještě trčí někde u Karlových Varů, musela patřit k nočním můrám politických poradců na ministerstvu války. Jedinou dostatečně přesvědčivou odpovědí by totiž byla ta pravdivá – nechat naše vojáky v Československu je jediný způsob, jak odtamtud vystrnadit ty sovětské, a vystrnadit je chceme, protože už víme, že tam, kde zůstanou, je konec

17 Tato věta v anglickém originálu chybí.

18 V lednu 1946 byl vytvořen při mocném senátním Výboru pro vojenské záležitosti podvýbor, který měl prozkoumat průběh demobilizace (viz TRUSSEL, C. P.: *Inquiry Is Ordered on Demobilization*. In: *New York Times*, 11.1.1946, s. 1). O čtrnáct dní později skládal účty v Kongresu osobně generál Dwight Eisenhower (*Giving Congress the Facts on Demobilization*. In: *Tamtéž*, 16.1.1945, s. 14).

s demokracií. Na takovouto odpověď však nebyla většinově připravena ani americká politika, ani veřejnost. Sovětský svaz byl stále ještě spojencem, o minulých konfliktech s ním se americká veřejnost dozvíдалa jen postupně a ty hlavní měly teprve přijít. Na podzim 1945 by podobné vysvětlení hrozilo politickou sebevraždou.

Páchat politické harakiri neměl samozřejmě v úmyslu ani státní tajemník James F. Byrnes, který svůj úřad převzal právě ve chvíli, kdy se spor o odsun z Československa rozhořel. Ten si zároveň uvědomoval, že bez veřejného použití sebevražedných argumentů se mu nepodaří zdržovat rozhodnutí o odsunu příliš dlouho. Nebylo divu, že za těchto okolností si státní department uvědomil, jak píše Lukeš, „že bude muset jednat velmi rozhodně“ (s. 146). Rozhodné jednání státního departmentu přineslo pozoruhodný výsledek – dopis amerického prezidenta Stalinovi, ve kterém Truman sovětského diktátora informoval o svém záměru stáhnout americké jednotky z Československa a vyzval ho, aby učinil totéž.¹⁹ Lukeš má pravdu, když píše, že „nikdo neuměl předpovědět, jak na Trumanův dopis odpoví sám vládce Kremli“, a uvádí jako příklad pesimistickou předpověď *chargé d'affaires* v Moskvě George F. Kennana (s. 147). Sám státní tajemník Byrnes byl v diskusi na toto téma se svými vládními kolegy, ministry války a námořnictva, velmi opatrný, když se vyjádřil, že „existuje jistá šance“, že Stalin bude s návrhem souhlasit.²⁰ Zde však je třeba dodat, což Lukeš nečiní, že přehnaná očekávání neměli ani autoři dopisu. Naopak, Stalinovo odmítnutí bylo součástí jejich kalkulu. Dean Acheson, nový muž číslo dvě na Foggy Bottom, v jehož gesci dopis vznikl,²¹ o tom psal svému šéfovi, který se v té době účastnil prvního zasedání Rady ministrů zahraničí v Londýně: „Měli bychom zvážit úplné zveřejnění našich kroků, pokud Sověti odmítnou se stáhnout nebo pokud budou souhlasit se stažením, ale použijí dobře známou zdržovací taktiku, aby mohli ponechat své jednotky v Československu i po našem stažení.“²² Implicitním, leč srozumitelným upozorněním na tuto možnost experti státního departmentu Trumanův dopis Stalinovi ukončili.²³

Prezidentův dopis byl pokusem o řešení zdánlivé kvadratury kruhu – jak vyhovět volání po návratu amerických chlapců domů, neztratit přitom tvář a zároveň vytvořit šanci, že se Sověti rozhodnou stáhnout své jednotky také. Byl to ale pokus

19 *National Archives and Record Administration*, Washington (dále NARA), RG 59, 860.01/11-245, dopis Harryho S. Trumana Josifu V. Stalinovi z 11.11.1945.

20 *FRUS*, 1945, sv. IV, s. 496 n. – záznam ze schůzky státního tajemníka Jamese F. Byrnese, ministra války Roberta P. Pattersona a ministra námořnictva Jamese V. Forrestala, Washington, 16.10.1945.

21 *Tamtéž*, s. 493 n. – telegram náměstka státního departmentu Deana Achesona ministru války Henrymu Stimsonovi, Washington, 17.9.1945; *tamtéž*, s. 494 – telegram Deana Achesona pro Jamese F. Byrnese, Washington, 19.9.1945.

22 *Tamtéž*, s. 495 – telegram Deana Achesona pro Jamese F. Byrnese, Washington, 28.9.1945.

23 „Doufám, že budete moci můj návrh zvážit a že tím, že stáhneme své jednotky současně, budeme moci světu oznámit svůj záměr odstranit všechny překážky, které zdržují obnovu Československa.“ (NARA, RG 59, 860.01/11-245, dopis Harryho S. Trumana Josifu V. Stalinovi z 11.11.1945.)

nadmíru vydařený. Harry Truman byl protřelým hráčem pokeru²⁴ a tento bluf mu vyšel skvěle. Stalin s návrhem souhlasil a do konce roku 1945 Rudá armáda skutečně Československo opustila. Vrátila se v plné slávě až téměř o třiadvacet let později. Igor Lukeš však vůči tomuto tahu americké diplomacie žádný obdiv nechová. Zatímco červencovou odpověď státního departmentu československé vládě označuje, jak již bylo řečeno, za důkaz, „že Američané nemají v úmyslu vydat Československo na pospas Stalinovi“, dopis prezidenta Spojených států samotnému Stalinovi, díky němuž se podařilo realizovat to, co první dokument pouze naznačoval, nijak nehodnotí. Namísto toho se pouští do spekulace o Stalinových motivech. Diktátor podle něj dospěl k závěru, „že může riskovat odchod v naději, že to do budoucna přinese výhody“. A nemýlil se, soudí Lukeš: „Stažení Rudé armády posílilo postavení KSČ, zvýšilo její legitimitu a vytvořilo z ní tak účinnější nástroj získání absolutní moci v Praze.“ (s. 147)

Ponechme bez komentáře Lukešovu sondu do duše lstivého Gruzince,²⁵ k nerovnovážnému hodnocení prvního a druhého dějství příběhu o odsunu amerických jednotek z Československa však je komentář nutný. Pražská ambasáda pod vedením svého nového šéfa přispěla k prosazení a formulaci americké pozice v této věci přinejmenším stejnou měrou jako v prvním dějství pod vedením Klieforthovým. Steinhardt nejenže byl „radikálně proti americkému odchodu“, jak píše Lukeš, ale udělal vše, co bylo v jeho silách, aby mu zabránil. Psal telegramy do Washingtonu, jednal s československými politiky i s americkými veliteli. Jeho argumenty byly zjevně na Foggy Bottom přijímány velmi vážně, neboť se objevují v klíčových dokumentech, které v této věci státní department připravil, včetně memoranda, které nakonec Byrnes postoupil prezidentovi a na jehož základě se Truman rozhodl podepsat dopis Stalinovi.²⁶ Pochvaly z Lukešova pera se však velvyslanec nedočkal.

24 Viz GESELBRACHT, Raymond H.: Harry Truman, Poker Player. In: *Prologue Magazine* [online], roč. 35, č. 1 (jaro 2003) [cit. 2015-10-14]. Dostupné z: <http://www.archives.gov/publications/prologue/2003/spring/truman-poker.html>.

25 Poznamenejme k tomu pouze, že ještě na sklonku září atmosféra v Moskvě úvahám tohoto typu nenasvědčovala. George Kennan, v jehož úsudek má Lukeš oprávněně velkou důvěru, v té době informoval Washington o požadavku Kremlu, aby československé orgány během nadcházející zimy zajistily zásobování pro čtyři sta tisíc sovětských vojáků. V dané souvislosti uváděl, že o tom mluvil s jedním zahraničním pozorovatelem, „který je obecně příznivě naladěn vůči Sovětům a který ví o československých záležitostech víc než kdokoli jiný z moskevské cizinecké kolonie“. Podle něj bylo toto vysoké číslo výsledkem „přesvědčení části českých komunistů, že nejsou schopni v následujícím období udržovat své pozice bez přítomnosti početných sovětských ozbrojených sil v zemi“. (NARA, RG59, 860.01/9-2345, telegram *chargé d'affaires* v SSSR George F. Kennana státnímu tajemníkovi Jamesi F. Byrnesovi, Moskva, 23.9.1945.)

26 *FRUS*, 1945, sv. IV, s. 493 n. – telegram náměstka ministra zahraničí Deana Achesona ministru války Henrymu Stimsonovi, Washington, 17.9.1945; *tamtéž*, s. 494 – telegram Deana Achesona ministru zahraničí Jamesi F. Byrnesovi, Washington, 19.9.1945; *tamtéž*, s. 495 n. – telegram Deana Achesona pro Jamese F. Byrnese, Washington, 28.9.1945.

Jeden, či dva Steinhardtové?

Tím se dostáváme k jednomu z nejproblematictějších pasáží celé knihy – k pasážím, ve kterých Igor Lukeš rýsuje portrét Laurence Adolpha Steinhardta, prvního amerického velvyslance v Československu. Shromáždil k tomuto účelu úctyhodné množství materiálu. Vedle již známé, leč systematicky jen málo vytěžené Steinhardtovy pozůstalosti z rukopisného oddělení Kongresové knihovny ve Washingtonu a dokumentů vztahujících se k velvyslancovu diplomatickému působení v Praze, vesměs uložených v Národním archivu tamtéž, pracoval rozsáhle se vzpomínkami jeho spolupracovníků a blízkých. Jejich použití je, jak již bylo řečeno, nesporným přínosem, poskytují v řadě případů informace téměř intimní, čtenářsky atraktivní. Lukešův problém spočívá v tom, že se o ně opírá mnohdy nekriticky, a to dokonce i tam, kde má možnost je konfrontovat s archivními dokumenty. Především s pomocí informací od pamětníků pak vytváří hlavní kontury portrétu, které mají bez nadsázky jekyll-hydeovský charakter. Steinhardtovu diplomatickou kariéru dělí do dvou etap. V první vystupuje pracovitý a motivovaný diplomat, o kterém „není pochyb, že si hleděl svých povinností“ (s. 102), „statečný a soucitný“ (s. 103), „celoživotní optimista“, „který se nikdy nevzdával bez boje“ (s. 106). „Celá dosavadní Steinhardtova kariéra slibovala, že byl výborným kandidátem“ na místo velvyslance v Praze, píše Lukeš (s. 110). Dříve však, než stihl na toto místo nastoupit, došlo v jeho životě k dramatickému otřesu, který způsobil, že se zásadním způsobem změnil. Když prý dorazil do Prahy, „mezinárodní diplomacie už ho nefascinovala jako dřív“, a Lukeš o něm dokonce neváhá prohlásit, že „otevřeně dával přednost vlastnímu prospěchu před službou Spojeným státům a prezidentovi“ (s. 111).

Při líčení onoho klíčového okamžiku, který podle něj tak výrazně změnil přístup Laurence Steinhardta ke svým povinnostem, předvádí Lukeš plně, jak důležitý je pro něj dramatický příběh, a dává vyniknout svému literárnímu talentu. „Události, které manžele Steinhardtovy přivedly k dalšímu diplomatickému postu,“ píše, „se začaly odvíjet v únoru [1945] před starobyklou pevností na břehu Rumelie.“ Bez předcházejícího varování nechal podle něj Steinhardt nasednout rodinu do automobilu a vezl ji do neznáma – „slunce klesalo k obzoru a Steinhardtovi uháněli na jih“. Po setmění dorazili na břeh Marmarského moře, na kterém se usadili. „Náhle všichni uviděli obrys obrovské lodi, která jako by se tam objevila odnikud. Všichni vstali a s úžasem se dívali na majestátně plující plavidlo.“ Steinhardt rodině sdělil, že loď dopravuje prezidenta Roosevelta na Krym, na schůzku se Stalinem a Churchilllem. A pak to přišlo. Velvyslanec začal spílat svým nepřátelům ve Washingtonu, kteří zavinili, že nepluje na lodi s prezidentem. Jeho dcera „nikdy neviděla svého otce tak rozčileného a deprimovaného. Jako by ztratil všechnu naději.“ Další překvapení si Steinhardt schoval na zpáteční cestu, při které manželce a dceři prozradil, že ho prezident Roosevelt posílá jako velvyslance do Prahy (s. 109 n.).

Ponechme stranou otázku, k čemu je v celém příběhu pevnost Rumelie na evropském břehu Bosporu, kromě toho, že poblíž se nachází škola, kterou navštěvovala velvyslancova dcera Dulcie-Ann. Neptejme se ani, co to bylo za loď,

na kterou Steinhardtovi v údivu zírali, když Lukeš sám v poznámce správně uvádí, že to nemohla být ani jedna ze dvou amerických lodí, které byly do operace Argonaut zapojeny. Nedivme se, proč za tím pohledem museli ujíždět na pobřeží Marmarského moře, když loď proplouvající Bosporem jsou nejlépe vidět právě od rumelijské pevnosti, od které vyrazili. Nehledejme vysvětlení, proč Steinhardt tajil své rodině od 20. prosince loňského roku, že byl jmenován velvyslancem v Československu, a proč se jí to rozhodl prozradit až v únoru, za bláznivého výletu na jih. To vše jsou otázky, kterých by se jistě s radostí chopila saturninovská Kancelář pro uvádění románových příběhů na pravou míru. Jednu otázku však je třeba si v souvislosti s tímto příběhem položit. Došlo skutečně ve Steinhardtově kariéře, bez ohledu na příčiny a místo, k takovému zásadnímu zlomu? Odpověď je podle mého názoru jednoznačná – dokumenty, které máme k dispozici, o tom nesvědčí, a argumenty, které k tomu Lukeš snesl, to neprokazují. Naopak, je možné uvést řadu argumentů pro závěr, že Steinhardt před výletem prostě nebyl tak dobrý, jak ho Lukeš vylíčil, a po výletu nebyl tak špatný.

Navzdory soudům o „celé dosavadní kariéře“ se Lukeš vůbec nezabýval Steinhardtovými výkony v jeho prvních dvou diplomatických působištích. Ke švédské kapitole jeho kariéry nabízí pouze historku o sympatiích, které mu projevovala proslulá sovětská vyslankyně Alexandra Kolontajová, a konstatování, že si zde „vedl dobře“, které zakládá na svém oblíbeném článku v týdeníku *Čechoslovák* z ledna 1945 (s. 98). O působení v Peru neuvádí nic. Dva a čtvrt roku dlouhé úřadování v čele velvyslanectví v Moskvě popisuje Lukeš o něco podrobněji, opírá se ale především o svá interview s pamětníky a o vzpomínky velvyslancovy dcery. V prvé řadě u tehdejšího Steinhardta oceňuje, že chápal hrůznou podstatu sovětského režimu, že „jasně viděl, že je to země, kde vládne teror, země, kde kdokoliv může být kdykoliv zatčen a popraven“ (s. 101). Popisuje ústrky, jichž se velvyslanci dostávalo od sovětských orgánů, i pozornost, kterou mu věnoval lidový komisariát vnitra (NKVD). Aniž by to doložil jinak než vzpomínkami pamětníků, připisuje mu cenné kontakty na německém velvyslanectví, díky kterým prý dokonce předpověděl přesně datum německého útoku na Sovětský svaz (s. 103 a 105). Ne všichni, kdo byli svědky Steinhardtova působení v Moskvě, však na něj vzpomínali se stejným respektem. Lukeš cituje Charlese Bohlena, jednu z hvězd tehdy se rodící americké expertní komunity zaměřené na Sovětský svaz, který Steinhardta charakterizoval jako člověka „marnivého a vysoce sebestředného“, jenž se „víc zaměřuje na ‘propagaci sebe sama’ než na vedení diplomacie ve prospěch Spojených států“ (s. 100). Britský velvyslanec sir Stafford Cripps zase popsal Steinhardta jako „typického nadutého amerického týpka obchodnicko-právníckého střihu“ a byl velmi spokojen, když byl jeho americký kolega odvolán.²⁷

Steinhardt je pro historika snadným terčem. Byl typickým politickým nominantem, který si do diplomacie přinesl všechny klady i nešvary své původní profese. Byl inteligentní, rázný, organizačně velice schopný, ostentativně sebevědomý,

27 Viz MAYERS, David: *FDR's Ambassadors and the Diplomacy of Crisis: From the Rise of Hitler to the End of World War II*. Cambridge, Cambridge University Press 2013, s. 210.

velmi rychle se dokázal orientovat v nových problémech. Byl bohatý a svého bohatství si dokázal užívat, což u mnohých vyvolávalo smíšené pocity. Jeho rychlé soudy často prozrazovaly nedostatečnou znalost příslušného problému. Z pohledu budoucích historiků nejnebezpečnější byla přitom praxe tyto soudy zaznamenávat, vyvozovat z nich velmi konkrétní předpovědi dalšího vývoje a ty pak zasílat do ústředí. To jsou kroky, kterým se kariérní diplomat obezřetně vyhýbá. Nikoli ovšem Steinhardt. Ten se například jako nový velvyslanec uvedl v Moskvě tím, že v telegramu z 16. srpna 1939, kterým informoval o svých vstupních audiencích u ministra zahraničí Vjačeslava Molotova a předsedy prezidia Nejvyššího sovětu SSSR Michaila Kalinina, předpověděl, že „Rusové“ sice budou protahovat jednání s Francií a Velkou Británií, ale jen proto, aby tak měli čím hrozit Hitlerovi. Očekával, že budou chtít v nich pokračovat a předejít tak tomu, aby válka začala už na podzim. „Začínám vážně pochybovat,“ sděloval vpředvečer začátku druhé světové války do Washingtonu, „že by sovětská vláda měla úmysl podniknout v Evropě jakoukoli jinou než čistě obrannou akci k posílení svých pozic.“²⁸

Pro období Steinhardtova působení v Sovětském svazu stejně jako pro následující dva a půl roku na ambasádě v Turecku Lukeš podobné nahrávky na smeč buď ignoruje, nebo je pouze zaznamenává a nijak nerozvíjí. Pro Steinhardtovo pražské angažmá se jich naopak snaží využívat v plné míře a tam, kde se jich nedostává, sám si je vytváří. Poukázal jsem již na to, že při interpretaci pramenů postupuje Lukeš velmi uvolněně. Ve vztahu ke Steinhardtovi se občas jedná dokonce o hrubé dezinterpretace. Pro potřeby této statě uvedme některé výrazné příklady.

„Naneštěstí Steinhardtovi trvalo více než dvě stě dní, než prezidentu Benešovi předal své akreditační listiny,“ píše Lukeš a dodává, že „absence amerického velvyslance v Praze nahrávala komunistům.“ (s. 111) K cifře dvou set dnů je možné v této souvislosti dospět pouze tehdy, počítáme-li je od chvíle, kdy byl Steinhardt do své

Laurence A. Steinhardt (1892–1950) v polovině třicátých let jako americký velvyslanec ve Švédsku, kde si odbyval svou první zahraniční diplomatickou misi (foto en.wikipedia.org)

28 *FRUS: The Soviet Union 1933–1939*. Washington, D.C., U.S. Government Printing Office 1952, s. 778 – telegram velvyslance v SSSR Laurence Steinhardta ministru zahraničí Cordellu Hullovi, Moskva, 16.8.1939.

pražské funkce jmenován, tedy od 20. prosince 1944. V té době byl ovšem Steinhardt stále ještě v Turecku, kde svou misi formálně ukončil až k 2. dubnu 1945.²⁹ Jak vyplývá z dochované korespondence, projevoval nicméně již na počátku roku 1945 zájem o možnosti přesunu do Londýna, k československé exilové vládě. Státní department ho však ujistil, že není důvod ke spěchu.³⁰ V dubnu proces odjezdu nových velvyslanců zkomplikovala smrt prezidenta Franklina D. Roosevelta. Bylo třeba, aby nominace schválil a pověřovací listiny podepsal nový prezident. Truman tak učinil velmi rychle. V případě Laurence Steinhardta a čtyř jeho dalších kolegů vrátil Bílý dům státnímu departmentu podepsané listiny 19. dubna.³¹ Podle rychlosti by se zdálo, že šlo o pouhou formalitu, ale Steinhardt si tím zjevně nebyl zcela jist. V době, kdy se o Trumanově podpisu rozhodovalo, považoval za nutné za sebe lobovat u admirála Williama Leahyho, muže, který měl tehdy na prezidenta výjimečný vliv.³²

Devatenáctý duben je tedy nejzazším datem, od kterého se dá odpočítávat „pozdní příjezd velvyslance Steinhardta“ do Československa. Do 20. července, kdy předal na Pražském hradě své pověřovací listiny, zbývalo mnohem méně než Lukešových dvě stě dnů. To však není jediná věc, kterou je nutné uvést na pravou míru. Podle Lukeše totiž Steinhardt nejenže dvě stě dnů zbytečně odkládal odjezd do Prahy, ale také se po celou tu dobu „svému úřadu ... vůbec nevěnoval“ (s. 112). U autora, který pracoval se Steinhardtovou pozůstalostí, je takovýto výrok jen obtížně omluvitelný. Velvyslancova korespondence nad jakoukoli pochybnost ukazuje, že se o svůj nový post velmi aktivně zajímal. Nejpozději od počátku roku 1945 dostával kopie korespondence mezi Washingtonem a americkým zastoupením u československé exilové vlády. Sám pilně korespondoval s nedávno vytvořeným středoevropským odborem státního departmentu i s americkým velvyslancem v Moskvě Averellem Harrimanem. V jeho pozůstalosti se nachází i řada kopií dokumentů amerického vojenského velení. Byl to Steinhardt, kdo jako první upozornil Washington, že se československá vláda chystá přesunout na osvobozená území *via* Moskva.³³ Aktivní

29 U.S. Department of State. Office of the Historian. Department History. Chiefs of Mission for Turkey [online]. [Cit. 2015-1014.] Dostupné z: <https://history.state.gov/departments-history/people/chiefsomission/turkey>.

30 Library of Congress, Washington (dále LC), Manuscript Division, Laurence Steinhardt Papers, Box (karton) 47, telegram vedoucího středoevropského odboru státního departmentu Jamese W. Riddlebergera velvyslanci Steinhardtovi, Washington, 26.1.1945.

31 Harry S. Truman Library and Museum, Independence (Missouri) (dále HSTL), WHCF: Official File 317-A, memorandum pro prezidenta ze 17.4.1945.

32 LOC, Manuscript Division, William Leahy Papers, záznam v osobním deníku ze 16.4.1945. Podle washingtonských zvyklostí zaslali velvyslanci novému prezidentovi své rezignace, a učinil tak i Steinhardt (*tamtéž*, Manuscript Division, Laurence Steinhardt Papers, Box 47, dopis Laurence Steinhardta prezidentu Trumanovi, Washington, 18.4.1945). Neopomněl však ještě předtím zajít za Leahym a ujistit ho, že jde skutečně jen o formální krok.

33 Steinhardt měl tuto informaci od svého československého kolegy v Ankaře Michaela Hanáka (*tamtéž*, Manuscript Division, Laurence Steinhardt Papers, Box 47, C, dopis československého vyslance v Turecku Michaela Hanáka pro Steinhardta, Ankara, 18.1.1945). Na základě jeho informace začal státní department podnikat kroky, které měly umožnit,

zůstal i po svém návratu do Spojených států, kromě mnoha jiných schůzek se mu už 3. května podařilo dosáhnout přijetí u nového prezidenta.³⁴

Doklady Steinhardtova nezájmu o jeho nové působiště se hledají těžko. Lukeš je však pro svůj příběh potřebuje – a tak si k nim občas pomůže. V souvislosti s nástupem nového velvyslance do úřadu v Praze například píše, že mezi dopisy, které na něj čekaly na pracovním stole, byl i „dlouhý dopis z odboru pro záležitosti střední Evropy, připomínající velvyslanci, že Praha je ‘jedním z klíčových míst Evropy a možná nejvýznamnější laboratoří našich budoucích vztahů se Sovětským svazem’. Bylo to bezpochyby myšleno,“ pokračuje Lukeš, „jako připomínka, že by se velvyslanec měl konečně ujmout svých diplomatických povinností. I tak explicitní dopis se minul účinkem.“ (s. 118) Nahlédneme-li však do tohoto čtyřstránkového textu, zjistíme, že jeho obsah je dosti odlišný. Jedná se o velice přátelský dopis od zástupce vedoucího středoevropského odboru Francise Williamsona, navazující evidentně na předchozí kontakty mezi oběma diplomaty. Citovaná pasáž o významu Prahy je z prvního, zdvořilostního odstavce, ve kterém Williamson předává Steinhardtovi pozdravy od všech pracovníků odboru, konstatuje, že velvyslanec je jistě rád, že se v Praze znovu sešel se svou rodinou, a nadto ho jistě těší, že jeho nové působiště je jedním z klíčových míst, a tak dále. Poté pokračuje: „Jsme si všichni jisti, že vzhledem ke svým zkušenostem jsi dokonale vybaven k tomu, aby ses vypořádal s komplikovanými problémy, které teď existují a které se objeví v budoucnu.“ Na následujících stránkách se pak Williamson věnuje provozním záležitostem obnovené ambasády, otázkou doplnění jejího personálu a hlavním politickým problémům, které v té době byly v agendě československo-amerických vztahů. Ani v jednom případě nepovažuje Williamson za nutné problém objasňovat, je tedy zřejmé, že Steinhardt se v nich orientuje a mnohé z nich s ním už předtím řešil.³⁵

Podobně postupuje Lukeš i v dalších případech, na kterých se pokouší ukazovat, jak málo se Steinhardt staral o dění v zemi, ve které zastupoval zájmy Spojených států. Předmětem jeho odsudku jsou především velvyslancovy pravidelné cesty domů za oceán. Není tak těžké přistoupit na Lukešův názor, že byly příliš dlouhé (podobně jako je možné přijmout tezi, že by pro pozici české nekomunistické politiky bývalo bylo lepší, kdyby Steinhardt na jaře 1945 dorazil do Prahy o měsíc dřív). Není však možné akceptovat tendenční způsob, kterým toto téma dále rozvíjí. Když například odjel Steinhardt domů v prvních měsících roku 1947, má Lukeš zcela jasno, co tam dělal – věnoval se své newyorské právnícké firmě. Jednou či dvakrát se prý vydal do Washingtonu. „Je těžké pochopit,“ podivuje se Lukeš, „proč mu to

aby se „souběžně s československou vládou, nebo co nejrychleji za ní“ přesunul i diplomat John H. Bruins. (NARA, 860F.01/1-2045, telegram náměstka státního tajemníka Josepha C. Grewa pro velvyslance Steinhardta, Washington, 24.1.1945, osobní dopis ředitele evropské sekce H. Freemana Matthewse a ředitele středoevropského odboru Jamese W. Riddlebergera Steinhardtovi. Formálně byl jeho odesílatelem Grew.)

34 *HSTL*, President's Secretary's Files, President's Appointments File, *Daily Sheets*, duben a květen 1945.

35 *LC*, Manuscript Division, Laurence Steinhardt Papers, Box 47, dopis Francise Williamsona Steinhardtovi, Washington, nedatováno.

ministerstvo zahraničí tolerovalo.“ (s. 222) Přitom ví – sám na to totiž v poznámce k této pasáži upozorňuje – že ministerstvo Steinhardtovu cestu nejen tolerovalo, ale využilo jí k tomu, aby mu předalo Medaili Za zásluhy.³⁶ Stejně tak si musel při studiu Steinhardtovy pozůstalosti všimnout, že velvyslanec se během svého pobytu v USA věnoval záležitostem svého úřadu celkem usilovně. List papíru, na který si Steinhardt sepsal, s kým se chce ve Washingtonu sejít, obsahuje téměř úplný seznam všech, kteří měli něco společného se zahraniční politikou, vytknout je mu možné pouze jisté podcenění Kongresu.³⁷ To do jisté míry odčinil telefonátem se senátorem Arthurem Vandenbergem, nejmocnějším mužem Kapitolu v oblasti zahraniční politiky. Tento kontakt mu zprostředkoval John F. Dulles, budoucí státní tajemník v Eisenhowerově administrativě, který po setkání se Steinhardtem Vandenbergovi napsal, že mu velvyslanec sdělil „některé mimořádně zajímavé věci o Československu“.³⁸ Ani v New Yorku neseděl Steinhardt pouze v kancelářích své firmy. V polovině února zde vystoupil s přednáškou na půdě tehdy patrně nejvlivnějšího diskusního fóra pro zahraniční politiku, Rady pro mezinárodní vztahy (*Council on Foreign Relations*).³⁹

Je zřejmé, že Lukešova konstrukce náhlého zlomu ve Steinhardtově přístupu k mezinárodní politice je jen těžko udržitelná. Do Prahy dorazil stejný Steinhardt, jaký předtím působil v Moskvě a Ankaře, se všemi svými přednostmi i nedostatky. Těch druhých byla celá řada a Lukeš samozřejmě neopomíná je čtenáři ukázat. V mnoha případech je to zábavné, ale pro posouzení jeho působení jako velvyslance vlastně zbytečné. Nemá příliš smyslu vytýkat mu, že „žil ve stylu evropského prince z 19. století, zatímco jeho podřízení to neměli v Praze vždycky jednoduché“ (s. 124). Žil si tak za vlastní peníze. Pochybné jsou výtky vztahující se k úsilí, které vynaložil na získání vskutku reprezentativní rezidence (s. 121–123). V Petschkově vile získal skvělou základnu pro diplomatické aktivity, kterou Američané bohatě využívají dodnes. Projevem zjevného neporozumění pak je, když Lukeš kritizuje Steinhardta za to, že se příliš věnoval problematice znárodněného amerického majetku. Dokonce v této souvislosti tvrdí (aniž by uvedl zdroj, o který se toto tvrzení opírá), že „někteří jeho kolegové [se] v soukromí ptali, jestli je pořád ještě velvyslancem Spojených států, nebo zda je bohatým právníkem, který se nemůže rozhodnout mezi veřejnou službou a soukromými zájmy“ (s. 129). Ve skutečnosti neměl Steinhardt příliš na výběr. Na ambasádu se obracely desítky žadatelů o pomoc ve sporech s československou vládou a jejich lavina objektivně hrozila paralyzovat

36 John H. Bruins, dvojka na pražské ambasádě, v té souvislosti psal z Prahy, že jakkoli oficiální citace odkazuje na působení v Turecku, jistě je také výrazem souhlasu prezidenta se Steinhardtovým působením v Praze a posiluje tak pozici pražské ambasády (*tamtéž*, Box 54, telegram Johna H. Bruinse Steinhardtovi, Praha, 17.2.1947).

37 *Tamtéž*, Box 55, People to see in Washington.

38 *Tamtéž*, Box 54, dopis Johna F. Dullese pro Arthura Vandenbergu (kopie), Washington, 3.2.1947.

39 *Tamtéž*, dopis ředitele Rady pro mezinárodní vztahy Waltera H. Malloryho Steinhardtovi, New York, 19.2.1947.

činnost úřadu.⁴⁰ Je obtížné představit si jakéhokoli amerického velvyslance, který by si ochranu majetku amerických občanů nevytknul za svou prioritu. Byla by to samozřejmě kariérní sebevražda.

S mnoha dalšími výtkami, které vůči Steinhardtovi působení v Praze Lukeš vznáší, je možné bez větších výhrad souhlasit. Mezi ty nejzávažnější patří poukaz na omezený okruh velvyslancových kontaktů v Československu (s. 153 n.), který nutně vedl k tomu, že jeho informace o dění v zemi byly neúplné. Mezi těmi, kteří měli ke Steinhardtovi otevřené dveře, chyběli nejen mladí lidé, studenti, umělci a intelektuálové, jak upozorňuje Lukeš, ale také třeba lidé z nižších příček politických stran. Oprávněně Lukeš kritizuje také zarputilé velvyslancovo tažení proti úvěrům, o které se Československo ve Spojených státech po válce ucházelo a které byly nejfrekventovanějším tématem bilaterálních jednání (s. 169–175).⁴¹ Namísto jsou i početná, po celé knize rozesetá připomenutí omylů a chyb v jeho zpravodajství a přemrštěný optimismus v předpovědích, které posílal do Washingtonu. To všechno jsou závažné prohřešky proti profesním zásadám práce velvyslance. Obávám se však, že Steinhardt by nenalezl v Lukešových očích milosti, ani kdyby se zmíněným nedostatkům dokázal vyhnout. Lukeš totiž od něj očekává mnohem víc než jen vysokou profesionalitu a plné nasazení. Uznává sice, že největší díl zodpovědnosti za to, co se po válce v Československu stalo, „leží na Čechách samých“, jedním dechem však dodává, že „prezident Spojených států a ministerstvo zahraničí od Steinhardtova velvyslanectví očekávali, že ... postaví plánům Moskvy hráz“ (s. 30). Zdá se, že americký velvyslanec měl podle něj být nejen diplomatem reprezentujícím svou vládu a zajišťujícím široké spektrum kontaktů mezi oběma zeměmi, ale také inspirátorem československé nekomunistické politiky, snad dokonce jejím charismatickým vůdcem. V tom ho Steinhardt prostě zklamat musel. Lukeš v této souvislosti formuluje dvě strašlivé věty: „Za co však měli demokraté v Praze bojovat? Za jakou hvězdou měli jít?“ (Tamtéž.) K tomu je možný jediný komentář: Pokud českoslovenští demokraté po válce skutečně nevěděli, zač mají bojovat – a přiznám se, že nedokáži vyloučit, že u mnohých tomu tak doopravdy bylo – pak by jim nepomohlo, ani kdyby jim Američané na pražskou ambasádu poslali reinkarnaci Thomase Jeffersona.

Československo jako zkušební polygon?

Přehnaná očekávání od amerického velvyslance souvisejí s přehnanou představou o významu Československa pro americkou zahraniční politiku. Lukeš rozvíjí svůj velký příběh o *selhání* amerických diplomatů a tajných služeb v Praze na pozadí

40 Srv. např. *tamtéž*, Box 50, dopis zástupce vedoucího středoevropského odboru ve státním departmentu Francise Williamsona Steinhardtovi, Washington, 11.1.1946.

41 Badatelsky se tomuto tématu zatím nejrozsáhleji věnoval slovenský historik Slavomír Michálek: MICHÁLEK, Slavomír: *Nádeje a vytriezvenia: Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945–1951*. Bratislava, Veda 1995.

představy o jasně formulované koncepci americké politiky vůči Československu, respektive o místu Československa v zahraniční politice USA. Na této koncepci podle Lukeše existovala shoda v rozhodujících institucích americké exekutivy a Československu se v ní přisuzoval výjimečný význam zkušebního polygonu, na němž se měly odehrát první bitvy mezi Východem a Západem. Lukeš tímto tvrzením svou knihu otevírá i uzavírá. „Americké ministerstvo zahraničních věcí, Bílý dům a zpravodajské kruhy byly zajedno v tom, že výsledek pražské krize bude zásadně důležitý pro Spojené státy a samotné Československo, ale možná i pro budoucnost Finska, Norska a snad také Francie a pro statut Berlína,“ píše v úvodu (s. 29). „Takový byl konec úmyslu Washingtonu brát Československo jako ‘universální klíč k Evropě’ a zkušební pole soustřeďuje se Stalinem,“ konstatuje v závěrečné kapitole (s. 306).

Svou klíčovou tezi nestaví Lukeš na analýze rozhodovacích procesů v americké zahraniční politice, ale na prosté reprodukci dvou dokumentů. Tím prvním je informace o vystoupení Charlese Bohlena na jaře 1944 na jednom z početných podvýborů, které státní department vytvořil za účelem plánování poválečného uspořádání. Za přítomnosti významných odborníků Bohlen v diskusi o záměrech sovětské politiky v poválečné Evropě přednesl názor, že Československo bude pro tyto záměry lepším testem než Polsko, protože Čechoslováci došli až na pokraj možného ve snaze naklonit si Stalina. Lukeš soudí, že Bohlenova analýza vzhledem k autoritě, jíž se její autor těšil, „posunula Československo do kategorie zemí, které budou v poválečném období ve středu zájmu americké diplomacie“ (s. 23). Druhým klíčovým pramenem je materiál Úřadu strategických studií „Zpráva o Československu: Mocenský střed Evropy“ z července 1945. Jeho autoři citují známý Bismarckův výrok o strategickém položení Čech a přicházejí s termínem „zkušební pole“ a s výzvou, aby Spojené státy byly, „pokud jde o Čechy a Rusy, pevné a silné“ (s. 24). Tento dokument se Lukešovi stal skutečným tmelem celé jeho knihy. Přímo se v ní na materiál OSS odkazuje desetkrát, parafrázuje dvou uvedených výroků je bezpočet a jsou rozprostřeny po celém textu. Lukeš s nimi žongluje všemi myslitelnými způsoby. Nominaci Laurencea Steinhardta na velvyslance v Praze například s odkazem na tento dokument komentuje: „Když si ho Roosevelt a ministerstvo zahraničí vybrali, shodli se v názoru, že Amerika v poválečné Praze musí být ‘pevná a silná vůči Čechům i Rusům’,“ (s. 111)

Jaký vliv měly Bohlenovy poznámky a analýza Úřadu strategických studií na formování americké zahraniční politiky, to je téma pro samostatnou studii. Lukeš však každopádně nepředložil žádný důkaz o tom, že jejich závěry byly akceptovány jako společná platforma hlavních institucí zodpovědných za utváření americké zahraniční politiky, ba dokonce se o to ani nepokusil. Dokumenty, které předkládá, nevypovídají o ničem jiném než o tom, že Bohlen a OSS v příslušném okamžiku zastávali uvedený názor. Bylo by velmi snadné stejným způsobem dokládat názor opačný. Pro případnou další diskusi na toto téma si dovoluji dodat dva drobné příspěvky. Když v rámci projektu orální historie na počátku sedmdesátých let James Riddleberger vzpomínal na své působení v čele středoevropského odboru v prvních poválečných týdnech, svěřil se: „Umíte si asi představit, že tehdy Československo nebylo něco, čemu bych mohl věnovat příliš pozornosti. (...) Měl jsem na to jednoho

Laurence Steinhardt (vlevo) s ministrem zahraničí Janem Masarykem na zahradě americké ambasády v Praze v krátkém poválečném čase, kdy se ještě Československo a USA mohly pokládat za spojence. Oba muži skončili tragicky. Masaryk byl nalezen 10. března 1948 mrtvý pod okny Černínského paláce, Steinhardt zahynul 28. března 1950 při leteckém neštěstí, když jako velvyslanec v Kanadě cestoval z Ottawy do Washingtonu (foto i.lidovky.cz)

chlápka, který uměl jazyk, byl velmi dobrý a tak. Ale jinak – kromě toho, že jsem prosil Trumana, aby nás nechal jít na Prahu – no, prostě jsem neměl čas.“⁴² Nepřímo se k otázce významu Československa vyjádřil státní department ve stručném dokumentu na konci roku 1946. Za účelem stanovení platů velvyslanců tehdy jeho náměstek Dean Acheson provedl klasifikaci zastupitelských úřadů a rozdělil je do čtyř kategorií. V té první byly metropole Buenos Aires, Londýn, Mexico City, Moskva, Ottawa, Paříž, Peking, Rio de Janeiro a Řím. Ve druhé skupině figurovaly kromě jiných Ankara, Haag, Madrid a Varšava. Praha byla zařazena do třetí kategorie, například spolu s Athénami, Budapeští, Montevideem či Vídni.⁴³

Problém Lukešovy teze o klíčovém postavení Československa v poválečné politice Washingtonu však nespočívá pouze v tom, že není schopen dokázat, že byla tak

42 *HSTL*, Oral History Interview, záznam rozhovoru Richarda D. McKinzieho a Theodora A. Wilsona s Jamesem W. Riddlebergerem z 24.6.1971, s. 23 n.

43 *Tamtéž*, WHCF: Confidential File, State Department, Correspondence 1946–47, memorandum pro prezidenta „Classification of Positions of Chiefs of Mission“, 29.11.1946.

široce akceptována, jak tvrdí. Ještě větší nesnáž způsobuje fakt, že rámec knihy, který na této problematické tezi vystavěl, je zcela statický. Jen málokdy v dějinách měl vývoj mezinárodních vztahů takovou dynamiku jako v prvních poválečných letech. Konkrétní kroky americké diplomacie v Praze byly součástí procesů, jimiž zahraniční politika Spojených států reagovala na dramatický vývoj v poválečném světě a jimiž se jej pokoušela ovlivnit. Pojetí Československa jako testu upřímnosti Stalinových prohlášení o nutnosti poválečné spolupráce se zrodilo z diskusí vyvolaných vyhocením konfliktu mezi západními spojenci a Sověty o Polsko během roku 1944. Je možné se domnívat, že nabývalo na významu v souvislosti s tím, jak Američané zjišťovali, že nejsou schopni ovlivnit chování Sovětů v polské otázce. Velmi silné formulace o významu Československa pro *pokračování spolupráce* západních mocností a Sovětského svazu jsou užity v Lukešem citovaném memorandu, které státní department zaslal prezidentu Trumanovi 4. května 1945.⁴⁴ Vysoký kurz si Československo udržovalo po celý rok 1945, postup Washingtonu v souvislosti s jednáními o odsunu sovětských a amerických jednotek ze země to podle mého názoru dokládá.

Již během následujícího roku se však situace začala měnit. Lukeš správně upozorňuje na rozpaky, které u Američanů vyvolávalo tempo a rozsah znárodnování stejně jako chování československých zástupců na nejrůznějších mezinárodních fórech (s. 139–141 a 172–174). Co však bylo ještě důležitější, ve Washingtonu začali brát na vědomí spouštějící se železnou oponu. Pomalu se zde přestávalo uvažovat o tom, jak uchovat válečné spojenectví se Sověty, a začínalo se plánovat, jak čelit jejich agresi. „Před námi jsou velmi temné dny,“ varoval v březnu list *Washington Post*.⁴⁵ Americká zahraniční politika přestala potřebovat zkušební polygony pro ověřování možnosti spolupráce se Sověty, začala proti nim hledat spojení – a Československo, ve kterém právě ve volbách drtivě zvítězili komunisté, na spojení příliš nevypadalo. Opatření, v něž vyústila strategická debata o americké zahraniční politice během roku 1947, potvrzovala, že poptávka po mostech mezi Západem a Východem definitivně pominula. Američané dali Evropanům na výběr, na kterou stranu železné opony chtějí patřit. Diskuse o tom, zda Československo mělo šanci této nabídky využít, nebude patrně nikdy mít definitivní závěr. Jisté však je, že tehdejší politická reprezentace se o to nikdy seriózně nepokusila. Steinhardt sice ještě v květnu 1947 psal do Washingtonu, jak se komunisté obávají, že by jejich protivníci mohli na základě Trumanovy doktríny požádat o americkou pomoc,⁴⁶ to se však samozřejmě nikdy nestalo, a pokud vím, nikdy se o tom ani neuvažovalo.

Domnívám se, že právě neschopnost československých nekomunistických politiků v čele s Edvardem Benešem reagovat na dynamiku vývoje v okolním světě byla

44 *Tamtéž*, President's Secretary's Files, Foreign Affairs File, memorandum náměstka státního tajemníka Josepha C. Grewa pro prezidenta Trumana „Political Situation in Czechoslovakia“, 4.5.1945. Lukeš tento dokument cituje s tím, že „nese datum 5. května“ (s. 66).

45 ALSOP, Joseph – ALSOP, Stewart: Matter Of Fact: On The Eve Of Crisis. In: *Washington Post* (15.3.1946), s. 9.

46 NARA, RG59, 860F.00/5-2347, telegram velvyslance Steinhardta státnímu tajemníkovi Georgi C. Marshallovi, Praha, 23.5.1947.

tím, co přivedlo Československo do „tábora míru a socialismu“, nebo alespoň tím, co je tam přivedlo způsobem, na který vskutku není možné být hrdý. Je škoda, že Lukeš ve své knize nevěnoval vnějšímu kontextu větší pozornost. Tím, že se ve svém výzkumu soustředil na činnost amerických diplomatů a špiónů v Praze, respektive na interakci mezi nimi a jejich československými partnery a protivníky, nabídl čtenáři množství mimořádně cenného a doposud neznámého materiálu. Tím, že svůj text nedoplnil o plnohodnotnou pasáž o mezinárodních souvislostech, ovšem vytvořil dojem, že se dění v Praze odvíjelo nezávisle na těchto souvislostech. Navzdory tomu je jeho kniha velmi cenným příspěvkem k dosavadní nabídce literatury o cestě Československa za železnou oponu. Je to kniha o selhávání demokracie v soubojích s totalitou obecně, o dílčích selháních americké zahraniční politiky v souboji o Československo a o totálním selhání československé demokratické politiky v souboji o všechno. Je to strhující čtení, díky kterému si čtenář udělá velmi dobrý obrázek o tom, co vedlo ke komunistickému puči v únoru 1948, a do jisté míry i o tom, co následovalo bezprostředně po něm. Je však třeba upozornit, že tento obrázek není úplný ani zcela vyvážený co do proporcí a barevnosti. Dovolím si zde parafrázovat výrok Josefa Škvoreckého z jednoho z jeho literárních fejetonů na Hlasu Ameriky: Je to kniha velmi dobrá, škoda jen, že není ještě lepší.